

NAGY ANDOR

A BRASSÓI HONTERUS GIMNÁZIUM KORA ÚJKORI DISPUTÁCIÓI*

A brassói Honterus Gimnázium története a megalapításának (megreformálásának) kezdetétől jó forrásadottságnak örvend, ezért nem túl meglepő, hogy az intézmény működése számos iskola- és művelődéstörténeti kutatásnak állt már a középpontjában. A gimnáziummal kapcsolatban ugyanis nemcsak abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy fennmaradt az iskola anyakönyve, hanem azt akkurátus módon mindvégig vezették is 1544 és 1810 között.¹ Főképpen ez alapján írta meg a gimnázium egykori tudós tanára, Joseph Dück az iskola történetét már 1845-ben.² Ezt követően került nyomtatott formában is közreadásra az iskola matrikulája az egykori rektor, Friedrich Schiel munkája nyomán, 1867-ben.³ Fontos azonban megemlíteni Eduard Morresnek az 1940-es évek derekán elkészült, igen alapos kéziratos gyűjtését is (*Lehrkräfte der Honterusschule 1544–1944*), amelyben a gimnázium első négyszáz évében dolgozó tanároknak az életútját ismerhetjük meg szolgálati idejük sorrendjében.⁴ Napjainkig pedig szinte valamennyi brassói vonatkozású hely- és művelődéstörténeti munkában foglalkoztak az intézmény sok évszázados történetének egy-egy fejezetével.⁵ Ezek után meg kell említenünk azt is, hogy több feltáró kutatásnak az alapját is képezte már a gimnázium személyi összetétele. A

* A tanulmány elkészítését támogatta az EFOP-3.6.1-16-2016-00001 „Kutatási kapacitások és szolgáltatások komplex fejlesztése az Eszterházy Károly Egyetemen” című pályázata.

- 1 Lásd: Matrikel des ev. Gymnasium A. B. in Kronstadt 1544–1810. [Kézirat]. A dokumentum mai lelőhelye: Archiv und Bibliothek der Honterusgemeinde Kronstadt (a továbbiakban: AHG) I.E.145.
- 2 *Joseph Dück*: Geschichte des Kronstädter Gymnasiums. Johann Gött, Kronstadt 1845.
- 3 *Friedrich Schiel*: Matrikel des ev. Gymnasium A. B. in Kronstadt 1544–1810. [Kronstadt] [1867].
- 4 *Eduard Morres*: Lehrkräfte der Honterusschule 1544–1944. [Kézirat]. Jelzete: AHG I.F.18.
- 5 *Hansgeorg von Killyen – Werner Kuchar*: Die Honterusschule zu Kronstadt. Streiflichter aus dem Leben einer Schule. Verlag Neue Kronstädter Zeitung, München 1998.; *Hansgeorg von Killyen*: Das Kronstädter Schulwesen. In: Kronstadt. Eine siebenbürgische Stadtgeschichte. Szerk. Harald Roth. Universitas, München 1999. 191–204.; *Mészáros István*: Honterus és a brassói iskola. In: Honterus-emlékkönyv. Emlékezés és kiállítás Johannes Honterus halálának 450. évfordulója alkalmából az Országos Széchényi Könyvtárban. Szerk. W. Salgó Ágnes – Stemler Ágnes. OSZK – Osiris Kiadó, Budapest 2001. 9–18.; *Fazekas István*: Tanügyi rendszerek Erdélyben a XVIII. század végéig. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda 2006. 31–33.; *Gernot Nussbächer*: Beiträge zur Honterus-Forschung 1991–2010. Dritter Band. Aldus Verlag, Kronstadt 2010.

Szabó Miklós, Szögi László és Tonk Sándor nevével fémjelzett egyetemtörténeti kutatások szinte valamennyi, a brassói gimnáziumban tanult diákot pontosan azonosított, akik később (többségében a német birodalmi városok evangélikus felekezetű) egyetemeire iratkoztak be.⁶ Ezt az azonosító munkát egészítette ki egy hasonló gyűjtőmunka, Ernst Wagner névtára is, amiben az erdélyi evangélikus lelkészek és tanárok gazdag életút- és kapcsolattörténeti adatokat tartalmazó prozopográfiáját készítette el a reformáció kezdetétől 1700-ig.⁷ A jelen írás célja, hogy a már rendelkezésre álló eredmények nyomán az iskola történetének egy olyan területére fókuszáljon, amiről eddig nem rendelkezünk pontos ismeretekkel: a gimnázium vizsgáiról hírt adó nyomtatványokra és az ezekből lesűrhető társadalomtörténeti megfigyelésekre.

A hazai retrospektív nemzeti bibliográfia a kezdetektől 1670-ig közreadta már a régi Magyarországon megjelent nyomtatványoknak a könyvészeti adatait.⁸ Az ezt követő időszak nyomdatermékeiről azonban csak hosszas és nagyon alapos könyvtári és levéltári munkával lehet esélyünk bármilyen megfigyelést tenni. A jelen tanulmány megírását is éppen ezért egy alapkutatás előzte meg, amiben a kora újkori brassói szász alkalmi írásokra fókuszáltam – elsősorban a brassói Fekete-templom Levéltára (*Evangelische Kirche A. B. Kronstadt – Archiv und Bibliothek der Honterusgemeinde*) anyagai alapján. A művek alapját a Joseph Franz Trausch (1795–1871) brassói helyismereti gyűjtő és irodalomtörténész egykori magántulajdonába tartozó kollekció képezi, amelynek fontos és a mai napig alig ismert részét a különféle eseményekhez fűződő dokumentumok jelentik. Ezt egészítettem ki a levéltár Trausch-gyűjteményén kívül található alkalmi művekkel,⁹ valamint a Brassó Megyei Állami Levéltár (*Arhivele Naționale ale României Filiala Brașov*), a Brassó Megyei Történeti Múzeum (*Muzeul Județean de Istorie*), a nagyszebeni Brukenthal Múzeum (*Muzeul Național Brukenthal*), az Országos Széchényi Könyvtár és a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára brassói szászokhoz kötődő anyagaival. Az így létrehozott bibliográfiát vettem össze és konkordanciaként jelöltem a magyar retrospektív nemzeti bibliográfia köteteivel, nevezetesen az RMK- és RMNy-kötetek, továbbá Petrik Géza, Julius Gross, Oskar Netoliczka, Mariana Iova, Hegyi Ádám és Verók Attila munkáinak tételeivel. Segítő közreműködésükkel felhasználtam az Országos Széchényi Könyvtár Könyv- és Művelődéstörténeti Kutatások Osztálya régi könyvekről

6 Szabó Miklós – Tonk Sándor: Erdélyiek egyetemjárása a korai újkorban 1521–1700. (Fontes Rerum Scholasticarum; 4.) JATE, Szeged 1992.; Szabó Miklós – Szögi László: Erdélyi peregrinusok. Erdélyi diákok európai egyetemeken 1701–1849. Mentor Kiadó, Marosvásárhely 1998.

7 Die Pfarrer und Lehrer der Evangelischen Kirche A.B. in Siebenbürgen. I. Band: Von der Reformation bis zum Jahre 1700. (Schriften zur Landeskunde Siebenbürgens; 22/1.) Szerk. Ernst Wagner. Böhlau Verlag, Köln–Weimar–Wien 1998.

8 A Régi magyarországi nyomtatványok eddig megjelent első négy kötetében. A továbbiakban RMNy.

9 Két ilyen anyagcsoportot találtam az alábbi levéltári jelzetek alatt: AHG IV.F.97. és az AHG IV.F.248.

készült jegyzékeit is, amelyért az ott dolgozó kollégáknak tartozom köszönettel. A brassói szászok alkalmi írásainak bibliográfiája a közelmúltban került közreadásra a doktori értekezésem *Függelék* részében, amelynek a tételszámaira a pontos azonosítás és a követhetőség érdekében a jelen tanulmányban is hivatkozni fogok.¹⁰

Az alkalmi nyomtatványokra fókuszáló feltáró munka során lettem figyelmes a művek tematikai sokszínűségére, a szövegekben szereplő személynevek gazdagságára, valamint az egyes dokumentumokban említett személyek közötti sokrétű kapcsolatok feltérképezhetőségére. Az erről készült bibliográfia ennél fogva pedig újabb elemzésekre nyújthat lehetőséget. Így formálhatunk képet a jelen tanulmány keretében arról, hogy egyáltalán milyen számban, továbbá mely tanárokhoz és promoveáló diákokhoz kapcsolhatunk disputációs (vizsga)füzeteket a brassói gimnáziumban. Eközben pedig arra a kérdésre is keresem a választ, hogy milyen általános megfigyeléseket is tehetünk általuk? Mindenekelőtt azonban a szóban forgó gimnázium kora újkori működését kívánom ismertetni.

A Honterus Gimnázium a korai újkorban

A műveltséghez minden korban az iskolák elvégzésén keresztül vezetett az út. A brassói polgárok számára természetesen adta magát, hogy a város evangélikus (Honterus) gimnáziumába írássák be gyermekeiket, különösen, hogy Erdély művelődésének egyik legfontosabb intézménye volt a korban.¹¹ A brassói főtemplom közvetlen szomszédságában található intézmény már a 15. században városi-plébániai iskolaként működött, amely az egész erdélyi szász, különösen pedig a barcasági fiatalok felemelkedési lehetőségét szolgálta.¹² Luther azon elvét, hogy az oktatás lehetőleg minél szélesebb körre kiterjedjen, Brassóban Johannes Honterus (1498–1549) valósította meg.¹³ 1541-ben új épületet emeltetett az újjászerveződő plébániai iskolának, egy évvel később

10 Nagy Andor: Érvényesülési stratégiák a brassói szász tisztviselők körében. Kapcsolatháló-elemzés és családrekonstrukció az alkalmi nyomtatványok segítségével. Doktori (PhD) értekezés. Eszterházy Károly Egyetem, 2019.

11 Az erdélyi evangélikus iskolák két legjelentősebb intézménye a kora újkor időszakában végig a brassói és a nagyszombati gimnázium volt. Vö. Mészáros István: „Iskolahálózat” szócikk. In: Magyar művelődéstörténeti lexikon IV. Középkor és kora újkor. Szerk. Kőszeghy Péter. Balassi Kiadó, Budapest 2005. 323.

12 A legkorábbi ismert írásos emlék a brassói iskola működéséről az 1388. évből származik. Vö. Nussbächer, G.: Beiträge i. m. 11.

13 Honterus reformátori munkáját Martin Luther (1483–1546) is nagyra értékelte, amit ki is fejezett egy 1543. szeptember elsején keltezett levelében. Vö. Verók Attila: Luther és Honterus emlékezete az erdélyi szászoknál a kora újkorban. In: A reformáció emlékezete. Protestáns és katolikus értelmezések a 16–18. században. (Loci memoriae Hungaricae; 7). Szerk. Fazakas Gergely Tamás – Imre Mihály. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen 2018. 72.

pedig az evangélikus főtemplommal szemben egy gazdag iskolai könyvtárat is létrehozott. Ezzel is a minél alaposabb felkészülés lehetőségét és a nyugat-európai humanista iskolák színvonalát kívánta biztosítani az intézmény diákjai és leendő lekipásztorai számára.¹⁴ Az intézmény könyvtárában megtalálhatók voltak az antik auktorok mellett az európai kortársak művei is, amit a szász diákok a későbbiekben folyamatosan gyarapítottak.¹⁵ Ezzel együtt dolgozta ki az iskola működési szabályzatát is, amelyet 1543-ban adott közre *Constitutio Scholae Coronensis* címmel.¹⁶ Ezzel megerősítette az intézmény háromtagozatos oktatási szerkezetét, és a korábbiakhoz képest még nagyobb hangsúlyt helyezett a klasszikus (humanista) műveltség elsajátítására.¹⁷ A protestáns felekezetekre jellemző módon Brassóban is egyetlen intézményben oktatták a legkisebbeket és a legnagyobbakat, azaz az olvasást-írást kezdő kisgyerekektől a bölcséleti alapo zású teológiával ismerkedő nagydiákokat.¹⁸ A szabályzat

-
- 14 *Dück, J.*: Geschichte des Kronstädter Gymnasiums i. m. 6–7.; *Orbán Balázs*: A Székelyföld leírása. Történelmi, régészeti, természetrajzi s népismei szempontból. 6. kötet. Tettye Nándor és Társa Bizománya, Bp. 1873. 293.; *Gernot Nussbacher*: Nagyszebeni diákok a brassói Honterus Gimnáziumban a 16. században. *Korunk* 18. (2007) 1. sz. 74–76.
- 15 A Honterus által fontosnak tartott tananyagra az általa kiadott tankönyvekből következtethetünk. Már a nyomda első évében, 1539-ben, latin és görög nyelvtant (ez utóbbit 1548-ban és 1549-ben még egyszer), logikai és retorikai tankönyveket, valamint egy eretnekségekről szóló katalógust adott ki. Honterus működése idején kiadásra került még egy evangélikus énekeskönyv (1543), filozófiai tankönyv (1541, 1542), tanítói költemény (1543) és kétszer az evangélikus katekizmus (1544, 1548) is, valamennyi német nyelven. Bővebben a brassói nyomdatermékekről: Régi magyarországi nyomtatványok I. 1473–1600. Szerk. Borsa Gedeon. Akadémiai Kiadó, Bp. 1971.
- 16 A brassói iskolaszabályzat később mintául szolgált más erdélyi iskolák szabályzatának kialakításához is és lényegét tekintve a második világháború végéig érvényben maradt az erdélyi szász iskolákban. Vö. *Verók Attila*: Barcasági szász peregrinusok európai egyetemeken. Oktatás, könyvkultúra, tudomány. In: A reformáció öröksége. (Erdélyi Református Egyháztörténeti Füzetek 24.) Szerk. Kolombán Vilmos József. Kolozsvári Protestáns Teológia Kiadója, Kolozsvár 2018. 445–456. A gimnázium szabályzatát legújabban részletesen elemzi Buzogány Dezső. Vö. *Buzogány Dezső*: „Kertész az egyház veteményeskertjében”. *A 16. századi szász iskolarendszer mint analógia a magyar számára*. In: *A reformáció öröksége* i. m. 427–437. A szabályzatról bővebben: *Dück, J.*: Geschichte des Kronstädter Gymnasiums i. m. 13–43.; 123–138.; *Hansgeorg von Killyen*: Das Kronstädter Schulwesen i. m. 191–204.
- 17 A latin nyelvnek a korban erkölcsnemesítő és jellemformáló hatást is tulajdonítottak. Az ókori szerzők műveinek humanista szellemű tanulmányozását a csiszolt klasszikus stílus és az antik erkölcsi ideálok megismertetésének céljából oktatták. Vö. *Mészáros István*: „Iskolai tantárgyak” szócikk. In: Magyar művelődéstörténeti lexikon IV. i. m. 347.
- 18 Honterus is megőrizte a középkori káptalani iskolák háromtagozatú szerkezetét. A harmadik (alsó) tagozat kezdő kisdíákjai számára az olvasás- és írástanulás, a latin és anyanyelvi szópárok tanulása, valamint a latin nyelvtan elemeinek oktatása folyt. A második vagy középső tagozaton a latin és a görög nyelvtani alapo zás történt meg. Végül az első (felső) tagozaton a nagydiákok már a latin és görög szerzők klasszikus műveivel, logikával és retorikával, földrajzzal, bölcséleti alapo zású teológiával és a két-, illetve többszólamú éneklésmóddal foglalkoztak. Bővebben lásd: *Mészáros István*: Honterus i. m. 9–18.; *Mészáros István*: „Iskolahálózat” szócikk i. m. 321–322.

kimondta, hogy az iskola teljhatalmú vezetője a rektor (*rector scholae*), ellenőrzési és fenyítési joggal, és az ő feladata, hogy megfelelő pedagógusokat (*lector, collega, collaborator*) vegyen maga mellé. Ehhez még hozzá kell tennünk, hogy a tanári hierarchiát eltérő megnevezéssel, valamint azonos beosztásnál sorszámozással jelölték. Külön neve volt a középső tagozat diákjaival foglalkozó tanároknak (*praeceptor, collaborator secundus*), a harmadik tagozatos kisdiakokkal foglalkozó tanároknak (*praefectus tertiae classis, junior grammaticus*), míg az iratkészítés módját – és sokszor a számolást is – a városi jegyző (*collaborator secretär*), az énekórákat pedig a templom kántora (*cantor Coronensis*) vezette.¹⁹ Az alkalmi nyomtatványok tanúsága szerint a tanárok mellett a diákok szószólóit is külön névvel illették (*gymnasii orator, gymnasii senior*), akik a tanáraik mellett verseket írhattak a nevezetesebb alkalmakra, ahogy akár némely kiválóbb diák (*Coronensis studiosus, patriae studiosus*) is.²⁰

Honterus legfontosabb újításai között tarthatjuk számon az alaptantárgyak (*trivium, quadrivium*) kiegészítését a földrajz tanításával,²¹ különösen pedig az orvos- és jogtudományok oktatásához felállított tanszékeket.²² Ezáltal a legfontosabb ismeretek megszerzését is lehetővé tette számukra a három tudományágban, valamint még felkészültebbé tette a nyugat-európai egyetemekre jelentkező, itt végzett diákokat.²³ Az iskola tehát minden tekintetben

19 *Mészáros István*: Honterus és a brassói iskola i. m. 11–12. A tanári hierarchiát és az egyes beosztásokra használt korabeli megnevezések sokszínűségét kiválóan bemutatják a brassói alkalmi nyomtatványok is.

20 Az itt felsorolt megnevezésekre vö. az említett doktori értekezés *Függelékében* az alkalmi írások szerzőit és eklatáns példaként az alábbi sorszámú tételleírásokat: nr. 233, 245, 303. A továbbiakban az „nr.”-rel jelölt számok az említett *Függelék* fejezetében található sorszámokra vonatkoznak, ahol a hivatkozott dokumentumok minden könyvészeti adata megtalálható.

21 Honterusnak a *Rudimenta cosmographica* című tankönyve az 1530-as első kiadás óta 1649-ig már közel száz kiadást ért meg Európa neves könyvkiadási központjaiban. Vö. *Verók Attila*: Barcasági i. m. 75. A Honterus-féle kozmográfia jelentőségéről részletesebben lásd még: *Verók Attila*: „Robert Offner – Harald Roth – Thomas Şindilariu – Ulrich Andreas Wien (szerk.): Johannes Honterus: Rudimenta Cosmographica.” Magyar Könyvszemle 132. (2016) 1. sz. 118–128.

22 Ezekre a szakokra az idősebb diákok, főleg a 17–21 év közöttiek nyertek felvételt. Lásd: *P. Szabó Béla*: A jogtudós Honterus – az európai „ius commune” közvetítője. In: Honterus-émlékkönyv i. m. 36.

23 Habár Erdélyben a 17. században – a korábbi századokhoz képest – megsokszorozódott a tanulók száma (elsősorban a jobbágyok révén), de továbbra is alapvető probléma maradt a tanulmányoknak az egyetemeken való lezárása, különösen a felmerülő költségek és az eltérő felkészültséget nyújtó iskolák miatt. Az erdélyi szászok számára ilyen probléma azonban nem állt fenn. Művelődési helyzetük fejlettségéről sokat elárul, hogy a 17. század közepére lényegében már minden gyülekezetüknek volt iskolája. Sőt, még egy szász evangélikus egyetem alapításának a gondolata is felmerült (1653-ban már a náció is gyűlést tartott róla), bár a tervek végül nem valósultak meg. A továbbtanulás azonban így sem jelentett akadályt a szászok körében, tekintve, hogy iskolarendszerük pontosan illeszkedett a németországi evangélikus iskolázás szervezetéhez. Lásd még: *Péter Katalin*: A fejedelemség virágkora (1606–1660). In: Erdély története II. 1606-tól 1830-ig. Szerk. Kőpeczi Béla. Akadémiai Kiadó,

az egyetemi tanulmányokra közvetlenül előkészítő intézményként működött, miközben megadta a szükséges ismereteket a városi hivatali ranglétrán való elinduláshoz is.

Honterus szabályzatának további tanulmányozásával egy igen élénk diákélet bontakozik ki előttünk. Az iskola közösségképző szerepét növelte, hogy a diákok – akárcsak más városokban – az iskola épületében laktak. A tanórán kívül rendszeresen használhatták a gimnázium könyvtárát, az estét pedig tanulással és énekléssel töltötték. Külön mulatságot kizárólag a rektor engedélyével tarthattak, ahogy a környező hegyekbe is így juthattak el (havonta egyszer).²⁴ Iskolagyűlést (*comitia*) ősszel és tavasszal tartottak. Gyülekezeteiket rendszerint a brassói Márton-hegyen tartották meg, ahol a gimnázium kertje is volt. Éppen ez az oka annak, hogy a korabeli forrásokban gyakorta „*Mons Gymnicus*” alakban fordul elő a hegyen álló Szt. Márton-templom megnevezése.²⁵ Iskolai színjátékot is évente legalább kétszer rendeztek.²⁶ Ezek nem csupán a brassói, hanem a környékről érkező száz fiatalok számára is a barátság elmélyítését szolgálhatták, ezért a későbbi karrieralakulásnál – nem meglepő módon – jelentősége volt annak, hogy mely diák, kikkel járt egy időben a gimnáziumba.

Vizsgaalkalmak előfordulása a brassói nyomtatványokban

A kora újkor időszakában mindenütt szokás volt az intézmény tanárai által oktattott vizsgatételekről való disputációk és deklamációk tartása, azaz a diákok szereplése az iskola tanárai, vendégei, a városi előljárók, illetve a diáktársak előtt. A disputációkat némely esetben ki is nyomtatták. A bevezetőben feltett kérdésre, hogy milyen számban készültek a brassói gimnáziumban ilyen típusú vizsgafüzetek, a következőkben adok választ. A retrospektív nemzeti bibliográfia alapján is megerősítve azt mondhatjuk, hogy az első pontosan adatolható disputációs füzet Brassóban 1655. június 7-én került közreadásra, amelyben a beszercei Stephan Dechan

Bp. 1988. 764–766.

24 Mészáros István: Honterus i. m. 12.

25 Lásd: Gernot Nussbächer: Bástyák, árkok, várfalak. Séta a középkori Brassóban. Aldus, [Kronstadt] 2005. 23.

26 Brassóban már 1542-ben megtartották az első iskolai előadást. Bár az adataink hiányosak, de több mint 50 bibliai tárgyú előadásról tudunk. Bővebben: Kerényi Ferenc: „Iskolai színjátszás” szócikk. In: Magyar művelődéstörténeti lexikon IV. i. m 330–345. Ezekről egyáltalán nem regisztráltam alkalmi írást, így feltételezhetően szóban terjedhetett a hírük.

(?-1682) promoveáló diák a medgyesi Martin Albrich (1630–1694) brassói rektor elnöklete alatt vizsgázott.²⁷ Míg az utolsó máig regisztrált tézisfüzet a szénaverősi Michael Ungar (?-?) vizsgájához köthető, amire 1694-ben került sor Valentin Greissing (1653–1701) brassói rektor elnöklete alatt.²⁸ Ezt követően azonban nem tudunk a brassói gimnáziumhoz kötődő vizsgaalkalmat kimutatni a korabeli alkalmi nyomtatványok (disputációs füzetek) alapján, ami még a feltáró munka hiányát jelezheti ezen a területen.²⁹ Az 1655 és 1694 közötti időszak vizsgáztatásáról összesen 39 nyomtatvány ad hírt. A könnyebb átláthatóság érdekében fontosnak tartom mindenekelőtt táblázatos formában, kronologikus sorrendben is bemutatni egyfelől a gimnázium rektorait és hivatali idejüket, másfelől a diákokat és a füzetek által jelzett vizsgaelnököket – dőlten szedve a nyomtatványról leolvasható származási helyüket.³⁰

Hivatali idő	A brassói gimnázium rektorai
1655–1660	Martin Albrich <i>Mediensis</i> ³¹ (1630–1694)
1660–1678	Johann Honter <i>Coronensis</i> ³² (1633–1691)
1678–1679	Franz Rheter <i>Coronensis</i> (1641–1679)
1679–1684	Johann Gorgias <i>Coronensis</i> (1640–1684)
1684–1694	Valentin Greissing <i>Coronensis</i> (1653–1701)

27 Vö. Nagy A.: Érvényesülési i. m. nr. 13.; RMNy 2572.; RMK II. 820. A nyomtatvány mai lelőhelye: AHG IV.F.1.Tq.139/6.

28 Vö: Nagy A.: Érvényesülési i. m. nr. 238.; RMK II. 1768. A nyomtatvány mai lelőhelye ismeretlen, azonban dr. Verók Attilának a brassói levéltárakban végzett könyvtárrekonstrukciós munkája nyomán alapos okunk van feltételezni, hogy a Fekete-templom könyvtárának a HB 441 jelzete (korábbi jelzete: 094.1/57) alatt megtalálható a nyomtatvány. A tanulmány írásakor azonban nem volt lehetőségünk erről pontosan meggyőződni.

29 Szembetűnő, hogy a *Régi Magyar Könyvtár* 18. századi kiegészítéseit bemutató kötetben 1750-ig vizsgálva is csupán 8 db brassói kötődésű nyomtatványt lehet azonosítani. Vö. Nagy A.: Érvényesülési i. m. nr. 316., 339., 384., 385., 386., 425., 429., 472. leírását.

30 A táblázatban a jelen tanulmányban elemzett dokumentumok közül egyet nem tüntetek fel: Martin Albrich (1630–1694) brassói rektor vizsgatételeinek gyűjteményét, mivel az ő esetében nem történik promoveálás.

31 Mediaș [Románia] (*Mediasch, Medgyes*)

32 Brașov [Románia] (*Kronstadt, Brassó*)

Promoveáló diák (respondens)		Vizsgaelnök (praeses)
1655.06.07.	Stephan Dechan <i>Bistriciensis</i> ³³ (?-1682)	Martin Albrich <i>Mediensis</i> (1630-1694)
1655.06.12.	Bartholomaeus Falck <i>Rupensis</i> ³⁴ (1633-1679)	
1655.12.??	Johann Klein Alesius <i>Coronensis</i> (?-1685)	
1656.09.11.	Jacob Gotterbarmet <i>Mediensis</i> (?-1674)	
1656.10.27.	Petrus Pfannenschmied <i>Coronensis</i> (1633-1677)	
1656.11.??	Georgius Capesius <i>Szenavereschensis</i> ³⁵ (?-1697)	
1657	Andreas Lutsch <i>Bistriciensis</i> (?-?)	
1657	Jacob Gotterbarmet <i>Mediensis</i> (?-1674)	
1657.02.??	Michael Clausenburger <i>Mediensis</i> (1640?-?)	
1657.03.??	Johann Falck <i>Rupensis</i> (?-1668)	
1657.04.??	Andreas Grell <i>Schassburgensis</i> ³⁶ (?-?)	
1657.10.??	Georgius Meschner <i>Coronensis</i> (1638?-1675)	
1657.10.??	Johannes Schuller <i>Bathoschensis</i> ³⁷ (?-?)	
1657.10.??	Michael Roth <i>Rupensis</i> (?-?)	
1657.12.??	Thomas Gräff <i>Coronensis</i> (1636-1686)	
1657.12.08.	Johann Müller <i>Rupensis</i> (?-?)	
1659.02.18.	Johann Fuchs <i>Coronensis</i> (1631-1686)	Johann Honter <i>Coronensis</i> (1633-1691)
1659.10.08.	Martin Herrmann <i>Coronensis</i> (1643-1692)	
1659.10.08.	Johann Schuller <i>Bathoschensis</i> (?-?)	Johann Gorgias <i>Coronensis</i> (1640-1684)
1661.03.24.	Caspar Rauss <i>Coronensis</i> (1640-1707)	
1679	Martin Jung (?-?)	
1679	Martin Jeckel <i>Purimontanus</i> ³⁸ (?-?)	
1679.04.??	Georg Leps <i>Bistriciensis</i> (?-?)	Valentin Greissing <i>Coronensis</i> (1653-1701)
1679.04.??	Georg Mathesius <i>Sarkanyiensis</i> ³⁹ (1649?-1706?)	
1679.06.10.	Thomas Rothmann <i>Zeidensis</i> ⁴⁰ (?-?)	Andreas Scharsius <i>Mediensis</i> (1660?-1710)
1687.11.18.	Johann Abrahami <i>Prasmariensis</i> ⁴¹ (1668?-1705)	
1687.11.18.	Lucas Fernengel (?-?)	
1687.12.18.	Johann Abrahami <i>Prasmariensis</i> (1668?-1705)	
1688.12.20.	Andreas Conradi <i>Mediensis</i> (?-?)	Valentin Greissing <i>Coronensis</i> (1653-1701)
1689.08.20.	Simon Westher <i>Lapidensis</i> ⁴² (?-?)	
1690	Thomas Scharsius <i>Musnensis</i> ⁴³ (1660?-1723)	Andreas Scharsius <i>Mediensis</i> (1660?-1710)
1690	Valentinus Filkenius (?-?)	
1692	Georg Waad <i>Schönensis</i> ⁴⁴ (?-1719)	Valentin Greissing <i>Coronensis</i> (1653-1701)
1693.01.06.	Georg Nussbacher <i>Coronensis</i> (?-1716)	
1693.01.07.	Simon Roth <i>Mariaevalensis</i> ⁴⁵ (?-?)	Andreas Scharsius <i>Mediensis</i> (1660?-1710)
1693.10.22.	Simon Draudt <i>Coronensis</i> (1673-1729)	
1694	Michael Ungar <i>Szenevarensis</i> (?-?)	Valentin Greissing <i>Coronensis</i> (1653-1701)

Ha a fenti táblázatos formában tekintünk végig az eredményeken, szembe-tűnővé válik, hogy néhány személyhez köthetjük csupán a disputációs vizsga-emlékek készítését. Jól mutatja önmagában is ezt az a megállapítás, hogy a 39 nyomtatványnak lényegében a felét, 20 db disputáció Martin Albrich (1630–1694) gimnáziumi rektorságának ideje, illetve az ő elnöklete alatt zajlott le 1655–1659 között.⁴⁶ Hozzá tartozik még ehhez az időszakhoz, hogy az ő öt éves (1655–1660-ig tartó) rektorsága idején adták közre Brassóban újra a gimnázium tanárának, Johann Fuchsnak (1631–1686) az 1653-ban tartott wittenbergi filozófiai disputációit is.⁴⁷ Ez tehát egy igen élénk időszakot tár elénk a gimnáziumban tartott vizsgáztatásról. Érdemes megjegyezni azt is, hogy ezek közül brassói származású csupán hat volt, a többiek az alábbi erdélyi településekről érkeztek: Kőhalom, Beszterce, Szénaverős, Medgyes, Segesvár és Bátos.

1660-tól 18 éven át a reformátor Honterusnak egyenesági leszármazottja (ükunokája), Johannes Honterus (1633–1691) vezette az intézményt. Az ő rektorságának idejéből azonban csupán egyetlen disputációt tudunk említeni: a brassói származású Caspar Rauss (1640–1707) vizsgáját 1661-ből.⁴⁸ Az itt kapott eredmény után feltehetjük a kérdést, hogy mi az oka a vizsgafüzetek alacsony számának? A legvalószínűbb válasz, hogy elpusztult az 1689-es brassói tűzvészben, de az is lehetséges, hogy nem került még elő.⁴⁹

Franz Rheter (1641–1679) alig egy évig tartó rektorsága után, 1679. március 31-től Johann Gorgias (1640–1684) vette át az intézet irányítását,⁵⁰ akinek az

33 Bistrița [Románia] (*Bistritz, Beszterce*)

34 Rupea [Románia] (*Reps, Kőhalom*)

35 Seneruş [Románia] (*Zendersch, Szénaverős*)

36 Sighişoara [Románia] (*Schäßsburg, Segesvár*)

37 Batoş [Románia] (*Botsch, Bátos*)

38 Dealu Frumos / Şulumberg [Románia] (*Schönberg, Lesses*)

39 Sercaia [Románia] (*Schirkanyen, Sárkány*)

40 Codlea [Románia] (*Zeiden, Feketehalom*)

41 Prejmer [Románia] (*Tartlau, Prázsmár*)

42 Dacia [Románia] (*Stein, Garat*)

43 Moşna [Románia] (*Meschen, Szászmuzsna*)

44 Şona [Románia] (*Schönau, Szépmező*)

45 Feldioara [Románia] (*Marienburg, Barcaföldvár*)

46 Vö. Nagy A.: Érvényesülési i. m. nr. 13., 14., 17., 20., 21., 22., 24., 25., 26., 27., 28., 30., 31., 33., 34., 35., 37., 41., 43., 44.

47 Nagy A.: Érvényesülési i. m. nr. 41.

48 Nagy A.: Érvényesülési i. m. nr. 52.

49 A jövőben azonban érdemes lenne összehasonlítani a szebeni gimnázium disputációs füzetével a Brassóban kapott eredményeket.

50 Johann Gorgias koszorús költő volt már ekkor, aki „*Florindo*” írói álnév alatt is írt verseket. Vö. *John Flood: Poets Laureate in the Holy Roman Empire. A Bio-bibliographical Handbook. I–III.* De Gruyter, Berlin 2006. 688–690. és az említett *Függelékben*: nr. 80.

elnöklete alatt öt disputáció került közreadásra.⁵¹ A füzetekből megismerhető diákokról keveset tudunk. Származási helyüket illetően Beszterce, Lesses, Sárkány és Feketehalom azonosítható, brassói diák pedig nincs köztük – miközben az iskola anyakönyvéből tudjuk, hogy számos brassói diák járt ekkor is az intézménybe.

A sorban következő rektor Valentin Greissing (1653–1701), aki még 10 disputációt adott közre⁵² rektorságának hétéves ideje alatt, és az ő távozásával – barcarozsnyói (*Râșnov, Rosenau*) lelkészi kinevezésével – meg is szakad a brassói gimnáziumban tartott disputációk nyomtatott közreadása.⁵³ Valentin idejében két brassói származású diákhöz találtunk vizsgafüzetet, illetve még hét további településről érkező tanulót ismerhetünk meg: a Barcaság területéről Barcaföldvárt és Prázsmárt, míg távolabbról Garat, Szépmező, Szászmuzsna, Szénaverős és Medgyes településeit.

Mindent összevetve a promoteáló diákok oldaláról kilencen származtak Brassóból, négyen Medgyesről és Kőhalomról, hárman Besztercéről, ketten Prázsmárról, Szénaverősről és Bátosról, valamint egy-egy segesvári, lessesi, sárkányi, feketehalmi, garati, szászmuzsnai, szépmezői és barcaföldvári diák képviselteti magát. Érdekes adalékként lehet megemlíteni, hogy a medgyesi gimnázium rektora, Andreas Scharsius (1660?–1710), ez alatt az idő alatt legalább három alkalommal volt bizonyíthatóan vizsgálónök Brassóban – utoljára 1693 októberében, amikor Simon Draudt (1673–1729) – az éppen regnáló városbíró fia – védett az elnöklété alatt.⁵⁴ Önmagában már ez is arról tanúskodik, hogy jó kapcsolatot ápolhattak egymással az erdélyi szász iskolák vezetői. Ha ehhez hozzávesszük, hogy Martin Albrich (1630–1694) Medgyesről költözött át Brassóba, és a rektorságát követően – kihagyva a korabeli segédlelkészi ranglétrákat –, azonnal a mezővárosi ranggal bíró és igen előkelő pozíciónak számító Barcarozsnyó lelkészévé nevezték ki, szintén a brassói és a medgyesi szálak szoros összefonódását sejtetik. Végül pedig ne felejtjük el észrevenni azt sem, hogy Brassó után a medgyesi és a kőhalmi diákok vizsgafüzetei kerültek elő legnagyobb számban a többihez viszonyítva.

Összegzés

A kora újkori társadalomtörténeti kutatások alapján a brassói tisztviselő családok karrierútja párhuzamos életpályák bejárását mutatja, amelyeknek első állomása a brassói gimnáziumban történő előtanulmányok elvégzése volt.

51 Nagy A.: Érvényesülési i. m. nr. 101., 102., 106., 107., 108.

52 Nagy A.: Érvényesülési i. m. nr. 166., 167., 168., 169., 171., 187., 194., 216., 224., 238.

53 A disputációk a könyvekhez hasonlóan a legtávolabbi helyekre is könnyen el tudtak kerülni, ezért az itt bemutatott számadatok a teljességre való törekvés szándéka mellett is csupán a legfrissebb eredményeket jelentik.

54 Nagy A.: Érvényesülési i. m. nr. 199., 200., 233.

Ebből a szempontból pedig mind a brassói, mind pedig a kapcsolódó erdélyi települések vonatkozásában is értékes személyi és kapcsolattörténeti adalékokkal egészítették a korabeli disputációk az ismereteinket. Fontos kérdést vetnek fel a gimnázium vizsgafüzeteiben szereplő brassóiaknak a medgyesi szászokkal való rokoni és kollegiális kapcsolatai. Milyen mértékű volt az együttműködés közöttük? Kimutatható-e ugyanez Beszterce és Kőhalom vonatkozásában is? Különösen érdekes az is, hogy a szász főváros, Nagyszeben egyetlen nyomtatványon sem képviselteti magát. A két város közötti rivalizációnak egyfajta visszatükröződését láthatjuk a nyomtatványok körében? Az elgondolkodtató kérdések még további kutatást igényelnek, amiben egészen biztosan nagy szerepet kell még tulajdonítanunk az említett városok kora újkori vizsgaalkalmairól tanúskodó könyvészeti kutatásainak is.

Ezzel kapcsolatban pedig érdemes elmondani, hogy a könyvtörténeti alap kutatásoknak a minden egyes nyomtatványra kiterjedő regisztrálásának (reális) igénye alapvetően függ hazánk forrásadottságainak áttekinthetőségétől. Fontos ez azért, mert más nyugat-európai országokkal szemben a magyar retrospektív nemzeti bibliográfia megteheti, hogy minden nyomtatványnak megírja a történetét (a nyomtatványok mennyiségi mutatójából következően), ezért hazánkban a már rendelkezésünkre álló bibliográfiák multidiszciplináris megközelítéssel megírt kézikönyvként is használhatók.⁵⁵ Ezt egészíti ki a teljesség igényével elkészített brassói szászokhoz kötődő bibliográfia, illetve a jelen tanulmányban bemutatott 39, a brassói Honterus Gimnázium vizsgaalkalmaihoz kötődő disputáció is. Ezeknek a könyvészeti feltárása a társadalomtörténeti (komparatív) vizsgálódások számára még további értékes információkat jelenthetnek a jövőben.

55 Erről bővebben: *Monok István*: A magánkönyvtárak és az olvasás a korai újkorban. Vázlat az elmúlt ötven év európai kutatástörténetéről. Magyar Könyvszemle 126. (2010) 2. sz. 141–143.